

CÜNÜP

(bk. CENÂBET).

CÜRCÂN

(جرجان)

Hazar denizinin güneydoğusunda tarihî bir şehir ve bu şehrin merkez olduğu eyalet.

Hazar denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcân (Gr. Hyrcania), Ortaçağ İslâm coğrafyacıları tarafından bazan Taberistan, bazan da Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Aslı Farsça Gürgân olan ismin, Gürgân şehrini kurduğu söylenen efsanevî İran kahramanı Mîlâd oğlu Gürgîn'den geldiği rivayet edilir. XV. yüzyıldan itibaren metruk bir harabeye dönen şehrin adı, Şah Rızâ Pehlevî (1926-1941) tarafından bölgenin diğer önemli tarihî merkezi olan ve halen yaşayan Esterâbâd'a verilmiştir (bk. ESTERÂBÂD). Hazar denizi de ikinci adını (Bahr-i Cürcân) bu isimden alır.

Çok eski bir geçmişe sahip olduğu bilinen Cürcân'ın Sâsânîler'in tarihinde önemli bir yeri vardır. Bölgede Kısra I. Enûşîrvân zamanında yapılan Şehristân-ı Yezdicerd ve Şehr-i Pîrûz kaleleriyle kuzey sınırı boyunca uzanan surlar, Dihistan'daki göçebe kabilelerin ülkeyi istilâ etmelerine engel olmuştur. İslâm coğrafyacılarına göre Ortaçağ'da Cürcân şehri aynı adı taşıyan nehirle ikiye ayrılmıştı ve nehrin doğu yakası Cürcân (veya Şehristân), batısı ise muhtemelen oraya iskân edilmiş olan bir Arap kabilesinin adına izâfeten Bekrâbâd diye anılıyordu. İbn Havkal'a (ö. 367/977) göre Cürcân aynı adı taşıyan eyaletin dört şehriden biriydi.

Hz. Ömer zamanında gerçekleştirilen İslâm fetihleri sırasında Cürcân'da "Merzûbân" unvanlı bir mahallî hükümdar

bulunmakla beraber asıl iktidar Türk başbuğu Ruzbân Sül'ün (رزبان سول) elindeydi. Hz. Ömer'in kumandanlarından Süveyd b. Mukarrin Bistâm'da ordugâh kurarak Sül'e teslim olması için mektup gönderdi. Neticede savaş olmadan halkın cizye ödemesi şartıyla bir anlaşma yapıldı (22/642-43). Daha sonraki yıllarda anlaşma hükümlerine riayet edilmezince Hz. Osman zamanında Saîd b. Âs tarafından düzenlenen sefer sonunda Cürcân hâkimi yıllık 200.000 dirhem haraç ödemeye mahkûm edildi (30/650-51). Bununla beraber Cürcân'da gerçek anlamda İslâm hâkimiyeti ancak Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik zamanında kurulabildi. Horasan Valisi Yezîd b. Mühelleb 98'de (716-17) Suriye ve Iraklı askerlerden oluşan büyük bir ordu ile Cürcân üzerine yürüdü. Şehrin hâkimi Fîrûz, Yezîd'i karşılayarak onu Dihistan'da hüküm süren Türk başbuğu Sül'ün üzerine yürümeye teşvik etti. Yezîd de Dihistan'a hareket edip şehri ele geçirdikten sonra Cürcân'da çıkan isyanı bastırmak üzere geri döndü; Cürcân hâkiminin kapandığı kaleyi ele geçirdi ve halkı şiddetle cezalandırdı. Ardından şehri yeniden inşa ettirdi ve mescidler yaptırdı. Bu tarihten sonra Cürcân aynı adı taşıyan eyaletin merkezi oldu.

Halife Hârûnürreşîd ile Me'mûn'un çeşitli vesilelerle uğradıkları Cürcân, Abbâsîler devrinde daha çok mahallî hânedanların idaresinde kaldı. III-IV. (IX-X.) yüzyıllarda şehir her çeşit ürünün elde edildiği bereketli topraklarla ve kuzeyden gelen ticaret kervanlarının uğrak yeri olmakla meşhur ve mâmur bir belde idi. Ancak iç karışıklıklar ve emirler arasındaki mücadeleler şehrin refah seviyesini düşürmeye başladı. Ali evlâdının bu dönemde Taberistan'da başlattığı propagandalar başarılı olmuş ve Zeydîler'in hâkimiyeti Cürcân'a kadar yayılmıştı. Muhammed b. Ca'fer es-Sâdık'ın Cürcân'da bulunan mezarı (Kûr-ı Surh) Şiîler için kutsal bir ziyaretgâh olmuştur. Böl-

gede hüküm süren karışıklıklar, Merdâvic b. Ziyâr'ın merkezi Cürcân olan Ziyârîler hânedanını kurmasıyla sona erdi (928). Daha sonra Sâmânîler'in kontrolüne geçen Cürcân 932'de tekrar Ziyârîler tarafından zaptedildi. Ertesi yıl Sâmânîler'le bir anlaşma yapan Merdâvic b. Ziyâr Cürcân'ı onlara bıraktı. Merdâvic'in öldürülmesi üzerine Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed şehri o devrin ünlü kumandanlarından Mâkân b. Kâkî'ye verdi (935). Merdâvic'e halef olan kardeşi Veşmgîr Sâmânîler'i bölgeden uzaklaştırarak şehri tekrar ele geçirdi. Ancak Büveyhî saldırılarına karşı Sâmânîler'in desteğini sağlamak için onlara bağlılık arzetti ve Cürcân'ı Mâkân'a bıraktı. 328'de (939-40) Sâmânî kumandanlarından Ebû Ali b. Muhtâc Mâkân'ı buradan uzaklaştırdı. 946'da Büveyhîler'den Rûknüddeve Cürcân'a hâkim oldu. Daha sonra Gaznelîler'in kontrolüne giren şehir, Ziyârîler yıllık haracı düzenli olarak ödemedikleri için 1035'te Gazneli Sultan Mesud tarafından işgal edildi. Gazneli kuvvetleri çekilince Ziyârîler Cürcân'a yeniden hâkim oldular ve onlara haraç ödemeye devam ettiler. 1041'de Selçuklu Sultanı I. Tuğrul Bey tarafından zaptedilen Cürcân XII. yüzyılda Sencer tarafından imar edildi. Şehir Selçuklular zamanında Ziyârîler ve Bâvendîler gibi onlara tâbi çeşitli mahallî hânedanların idaresinde kaldı.

VII. (XIII.) yüzyıl müelliflerinden Yâkût el-Hamevî Cürcân'ı zengin, bol ürün alınan ve ipekçiliğiyle meşhur bir şehir olarak tanıtır. 1267'de Moğol istilâsına uğrayan ve harabeye dönen Cürcân'da binlerce insan öldürüldü. Hamdullah Müstevfî şehrin XIV. yüzyılda harabe halinde olduğunu ve burada çok az sayıda insanın yaşadığını söyler. 1393'te Cürcân'a gelen Timur, Cürcân nehri kıyısında kendisi için bir saray yaptırarak şehri yeniden inşa ettirmiş, fakat Cürcân eski ihtişamına bir daha kavuşamamıştır. Kâtib Çelebi ise Cürcân'ın Moğol istilâsından sonra mutaassıp Şiîler'le meskûn olduğunu söyler. Bugün birkaç harabe ve Melik Kâbûs b. Veşmgîr'in mezarının bulunduğu Kûmbed-i Kâbûs dışında Cürcân'dan hiçbir eser kalmamış, ancak son zamanlarda şehirde yapılan kazı çalışmaları eski döneme ait bazı yapıları gün ışığına çıkarmıştır.

Cürcân'ın İslâm ilim ve kültür tarihinde seçkin bir yeri vardır. Çok sayıda muhaddis, fakih, edip ve şairin yetiştiği şehrin tarihi hakkında yazılan eserlerden

Cürcân'da
Ebû Said
Bahadır Han
adına kesilmiş
729 (1328-29)
tarihli
gümüş sikke
(İstanbul
Arkeoloji
Müzesi,
Teşhir,
nr. 2243)

CÜRCÂN

bilhassa Sehmî'nin (ö. 427/1035-36) *Târîhu Cürcân*'ı meşhurdur. Cürcânî meşhur âlim ve şairler arasında muhaddis Ebû Nuaym Abdülmelik el-Cürcânî (ö. 323/935), Kâdî Ebû'l-Hasan Ali b. Abdülazîz el-Cürcânî (ö. 393/1002-1003), İsmâil b. Hasan el-Cürcânî (ö. 531/1137), meşhur âlim Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413), şair Fasîh-i Cürcânî (IV./X. yüzyıl), *Vîs ü Râmîn* adlı mesnevinin yazarı şair Fahreddin Es'ad el-Cürcânî (V./XI. yüzyıl) sayılabilir. Ayrıca Bîrûnî de *el-Âşârü'l-bâkıye* adlı meşhur eserini 390'da (1000) Cürcân'da tamamlamış ve Ziyârî Emîri Kâbûs b. Veşmgîr'e ithaf etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Fayda), s. 482-489; Ya'kübi, *Kitâbü'l-Büldân* (Âyeti), s. 53; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 152-153; Sehmî, *Târîhu Cürcân* (nşr. Muhammed Abdülmüfid Han), Beyrut 1407/1987, s. 11, 44, 54, 56, 57; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (Ateş), I, 28, 103, 144; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 119-122; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 12, 40, 94, 104; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 25, 110-111; V, 29-36; VIII, 475-478; IX, 138-141; Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra* (Burslan), s. 6, 106-107, 161, 236-237; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 348-351; Müstevfî, *Nüzhetu'l-kulûb* (Strange), s. 159; Zahîrüdîn-i Mar'âşî, *Târîh-i Taberistân*, Tahran 1361, s. 82-88; Himyerî, *er-Ravzü'l-mî'târ*, s. 160-162; Kâtib Çelebi, *Cihannümâ*, s. 339-340; Muhammed Takî Han Hemkîm, *Genc-i Dâniş* (nşr. Muhammed Ali Süti — Cemşid Keyâfer), Tahran 1366 hş., s. 347; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 111-112; Browne, *LHP*, I, 16, 35, 367, 458, 470; II, 97, 107, 112-113, 169, 172, 227, 274, 281, 294; III, 190, 355, 390; *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, I, 590-591; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 376-378; *CHr.*, IV, 120, 140, 156, 193, 198, 202, 206, 210, 212-216, 221, 391, 394; C. E. Bosworth, *The Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia*, London 1977, II, 26-33; a.mlf., "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A. D. 1000-1217)", a.e., V, 25, 26, 29, 95, 137, 144, 152, 178, 180, 196, ayrıca bk. İndeks; Barthold, *Türkistan*, s. 235, 272, 281, 357, 451, 473, 553, 559; a.mlf., *İslâm Medeniyeti*, I, 52, 54, 56, 160; Günay Tümer, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslâm Dinî*, Ankara 1986, s. 68; Mohammad Yousef Kiani, "Urbanization and Urban planing in Iran during Islamic Period an introduction to the city of Jurjan", *The proceedings of the International Conference on urbanism in Islam*, II, Tokyo 1989, s. 75-92; Hakkı Dursun Yıldız, "Ye-zîd b. Mühelleb", *IA*, XIII, 413-415; Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", a.e., XIII, 622-624; R. Hartman — J. A. Boyle, "Gurgân", *EI²* (İng.), II, 1141; Dihhudâ, *Luğatnâme*, X, 310.

RIZA KURTULUŞ

CÜRCÂNİ,

Abdülkâhîr b. Abdurrahman

(bk. ABDÜLKÂHİR el-CÜRCÂNİ).

CÜRCÂNİ, Ebû'l-Hasan

(أبو الحسن الجرجاني)

Ebû'l-Hasan Ali b. Abdilazîz
b. el-Hasan el-Kâdî el-Cürcânî
(ö. 392/1001-1002)Edip, şair, Şâfiî fakihî
ve kâdîkudât.

İran'ın fethinden sonra Cürcân'a yerleşen Arap asıllı bir aileden gelmektedir. Vefatında yetmiş altı yaşında olduğu kaydedildiğine göre 316 (928) yılı civarında doğduğu söylenebilir. İlk tahsilini muhtemelen doğum yerinde yaptı. Çocukluk ve gençlik dönemi hakkındaki bilgiler şiirlerinden elde edilmektedir. Kardeşleriyle birlikte Nişâbur'daki âlimlerden hadis okudu. Daha sonraki yıllarda İran, Irak ve Suriye'ye giderek buralardaki âlimlerden faydalandı. Çeşitli ilimlerde ve özellikle edebî ilimler sahasında çok iyi yetiştirdi. Seyahatlerinin çokluğunu anlatmak için Seâlibî onu Hızır'a benzetir.

Cürcânî imkânsızlıklarla geçen yetişme döneminin ardından Büveyhî vezirlerinden edip ve âlim bir kişi olan Sâhib b. Abbâd ile tanıştıktan sonra hayatında yeni bir safha başladı. Sâhib b. Abbâd onu önce Cürcân kadılığına, ardından da kendisinden fazla uzakta olmasını istemediğinden Rey şehri kâdîkudâtlığına tayin etti. Hayatının sonuna kadar bu görevde kalan Cürcânî Rey'de vefat etti. Naaşı Cürcân'a götürülerek orada defnedildi.

Abdülkâhîr el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) Ebû'l-Hasan'dan ders aldığı ve ondan çok faydalandığı kaydedilirse de (Yâkût, XIV, 16) bu tarih bakımından mümkün değildir. Ancak Abdülkâhîr el-Cürcânî başta olmak üzere kendisinden sonraki edip ve âlimler üzerinde büyük tesiri görülür.

Cürcânî zeki, çalışkan ve ilme meraklı bir kimse olup hattı çok güzel, nesri ise *sehl-i mümteni** derecesinde idi. Nazımda da kendini kabul ettirmişti. Nitekim Seâlibî onun yazısını İbn Mukle'ye, nesrini Câhîz'e, nazmını da Buhtürî'ye benzetir. Ayrıca kaynakları iyi tanıyıp değerlendiren, üstün tenkit kabiliyetine sahip bir âlimdi. Arap şiiri, şairleri ve bunların divanları hakkında derin vukufu vardı. Hakkında methiye yazdığı Sâhib b. Abbâd'ı tenkit edecek kadar şahsiyetli, dürüst ve bilhassa âlimlere karşı mütevazî bir insandı. Onu kadılığında da başarılı kılan bu meziyetlerini büyük öl-

çüde *el-Vesâta* adlı eserinde görmek mümkündür.

Eserleri. 1. *el-Vesâta beyne'l-Müte-nebbî ve huşûmih*. Günümüze kadar gelen tek eseri olup edebî tenkide dairdir. Cürcânî'yi bu eseri yazmaya sevkeden başka sebepler bulunmakla beraber esas olarak Sâhib b. Abbâd'ın Mütenebbî'yi tenkit etmek üzere kaleme aldığı *el-Keşf 'an mesâvî şî'ri'l-Müte-nebbî* adlı risâlesine reddiye olarak yazılmıştır. Sâhib b. Abbâd'ın risâlesini yazmasının sebebi ise daha ziyade hissidir. Nitekim Sâhib, devlet adamları ile zaman zaman görüşen Mütenebbî'nin, kendisini de ziyaret etmesini istemiş, fakat Mütenebbî ona cevap dahi vermemiştir. Bunun üzerine Sâhib b. Abbâd adı geçen risâleyi yazarak Mütenebbî'nin şiirdeki başarılı taraflarını ve meziyetlerini değil sadece kusurlarını ele almıştır. Cürcânî ise *el-Vesâta*'sında Sâhib ile Mütenebbî'nin diğer muhalifleri gibi tek taraflı ve hissî değil son derece ilmî, mâkul ve mantıklı bir yol takip etmiştir. Nitekim eserinde önce edebî tenkit, özellikle şiir tenkidi hakkında bazı ölçüler ortaya koymuş, Mütenebbî ve diğer şairleri bu ölçülere göre değerlendirmiştir. Başarılı bir kadı olarak mesleğinde edindiği tecrübeler onu meseleleri bu tarzda ele almaya sevk etmiş olmalıdır. Müellif *el-Vesâta*'yı bab ve fasıllara ayırmamakla beraber eseri başlıca üç bölümde ele almak mümkündür. Mukaddime denilebilecek olan birinci bölümde Cürcânî'nin edebî tenkittaki tutumu ile dayandığı belli başlı tenkit nazariyeleri yer almaktadır. İkinci bölümde Mütenebbî'yi savunmaktadır. Burada Mütenebbî'ye isnat edilen kusurların diğer büyük şairlerde de bulunduğunu söyleyerek onu müdafaa eder. Üçüncü bölümde ise Mütenebbî'ye isnat edilen kusurları ele alarak bunları değerlendirir, bir kısmını kabul, bir kısmını da reddeder. *el-Vesâta*'nın üç ayrı neşri bilinmektedir (nşr. Ahmed Ârif ez-Zeyn, Sayda 1331/1913; Kahire, ts. [M. Ali Sabih matbaası]; nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim — Ali Muhammed el-Bicâvî, Kahire 1364/1945). Son neşirde şiirler ve şahıs isimleri hakkında bir araştırma yapılmıştır. 2. *Dîvân*. Günümüze geldiği bilinmemektedir. Ancak Cürcânî'nin *Mu'cemü'l-üdebâ'* ve *Yetîmetü'd-dehr*'de pek çok şiiri bulunmaktadır. 3. *Kitâb fi'l-vekâle*. Fıkha dair olan bu eserin 40.000 fikhî meseleyi ihtiva ettiği söylenmektedir. 4. *Tehzîbü't-târîh*. *Yetîmetü'd-dehr*'de yer alan iki